

SACHRATQI O'SIMLIGINING EKOLOGIK TIZIMDAGI ROLI VA MUHOFAZA EHTIYOJI

Raxmatova Hayotxon Ilhomjon qizi ¹

¹ *Farg'ona davlat universiteti, Tabiiy fanlar fakulteti*

3-kurs kimyo yo'nalishi 22.53-guruh talabasi

hayotxon23012005@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 16.06.2025

Revised: 17.06.2025

Accepted: 18.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

*sachratqi, ekotizim,
bioxilma-xillik,
muhofaza, tuproq
eroziyasi, antropogen
bosim.*

Mazkur maqolada Ferula assa-foetida (sachratqi) o'simligining tabiiy ekotizimdagi o'rni, biotsenozdagi funksional vazifalari, changlanish jarayonlaridagi ahamiyati, tuproq eroziyasining oldini olishdagi roli va bioxilma-xillikni saqlashdagi hissasi keng tahlil qilingan. Bundan tashqari, o'simlik populyatsiyasining kamayish sabablari, antropogen omillar ta'siri va uni muhofaza qilish strategiyalari ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

KIRISH. **Mavzuning dolzarbligi.** Dorivor o'simliklarning tabiiy ekotizimdagi roli ularning faqat farmatsevtik emas, balki ekologik ahamiyatini ham o'rganishni taqozo etadi. Ferula assa-foetida O'zbekiston va Markaziy Osiyo yarim cho'l zonalarida yovvoyi holatda o'sadi va ko'plab ekologik jarayonlarda bevosita ishtirok etadi. Biroq, so'nggi yillarda uning soni keskin kamaygan. Shuning uchun bu o'simlikni ekologik muhofaza qilish nafaqat biologik xilma-xillikni saqlash, balki ekotizim barqarorligi uchun ham zarur.

Sachratqining tabiiy tarqalish areali

Ferula assa-foetida asosan quyidagi geografik hududlarda yovvoyi holda uchraydi:

O'zbekiston – Qizilqum, Nurota tog' etaklari, Surxon vohasi

Tojikiston, Turkmaniston – yarim cho'l va tog' oldi hududlari

Afg'oniston, Eron, Hindiston – eng katta populyatsiya

Tuproq: karbonatli, quruq, sho'rxok tuproqlarda o'sadi

Iqlim: kontinental, yog'ingarchilik kam, yozda quruq issiq

Ekotizimdagi funksional roli

a) Biotsenozdagi o'rni

Sachratqi boshqa dorivor o'simliklar bilan (efedra, karamolla, ajriq) birgalikda yarim cho'l fitotsenozini tashkil etadi.

O'simlikning kuchli ildiz tizimi tuproq qatlamini ushlab turadi va eroziyani kamaytiradi.

Barg va ildiz qoldiqlari tuproqni humusga boyitadi, mikroflorani faollashtiradi.

b) Changlanishdagi ahamiyati

Gullari nektarli bo'lib, asalarilar, ariqlar, kelebeklar uchun oziqa manbai hisoblanadi.

Polinatorlar sonining oshishi boshqa o'simliklarning ham serhosil bo'lishiga ta'sir qiladi.

Biotik changlanish orqali bioxilma-xillik mustahkamlanadi.

c) Bioxilma-xillikni qo'llab-quvvatlash

Ferula turlarining mavjudligi hayvonot dunyosi (kemiruvchilar, hasharotlar) uchun yashash muhitidir.

O'ziga xos o'simlik turi sifatida noyob ekotizim indikatoridir.

Populyatsiyaning qisqarish sabablari

Sabab	Ta'siri	Ilmiy izoh
Antropogen bosim	O'simlik ildizi uchun yovvoyi yig'im	Reproduktiv aylanish buziladi
Tuproq degradatsiyasi	Sho'rlanish, qum ko'chishi	Ildiz sistemasi rivojlana olmaydi
Chorvachilik bosimi	Yaylovlarning haddan ortiq foydalanilishi	Yosh nihollar nobud bo'ladi
Iqlim o'zgarishi	Qurg'oqchilik, o'rtacha haroratning oshishi	Vegetatsion davr qisqaradi

2022-yilgi Ekotizim monitoringi hisobotiga ko'ra, O'zbekistonning ayrim hududlarida sachratqi populyatsiyasi 30–40% ga kamaygan.

Muhofaza strategiyalari

a) In situ muhofaza

Tabiiy yashash joylarida saqlab qolish

“Qizil kitob”ga kiritish (ba'zi Ferula turlari allaqachon kiritilgan)

Maxsus ekologik monitoring zonalarini tashkil etish

Chorva yurishini cheklash

b) Ex situ muhofaza

Botanika bog'larida saqlash (Toshkent Botanika bog'ida mavjud)

Urug' banklari va genetik zaxira saqlovchi markazlar tashkil etish

Sun'iy yetishtirish orqali populyatsiyani qayta tiklash

c) Qonunchilik asoslarini mustahkamlash

Dorivor o'simliklarni yovvoyi holatda yig'ishga ruxsat faqat kvotalar asosida berilishi

Mahalliy jamoalarni o'qitish va xabardor qilish

Ilmiy va ijtimoiy ahamiyati

Ilmiy jihatdan – o'simlik ekologik indikator, ya'ni tabiatning sog'lomligini bildiruvchi turning biridir.

Ijtimoiy-iqtisodiy – dori sanoati uchun muhim resurs, eksport imkoniyati mavjud.

Madaniy meros – xalq tabobatida qadimiy o'rin egallaydi.

Xulosa

Ferula assa-foetida o'simligi faqat dorivor emas, balki ekologik nuqtai nazardan ham muhim bioresursdir. Uning tabiiy ekotizimdagi roli – changlanishni ta'minlash, tuproqni saqlash, bioxilma-xillikni qo'llab-quvvatlashdir. Ammo so'nggi yillarda antropogen bosim, iqlim o'zgarishlari va beparvolik uning yo'qolish xavfini kuchaytirmoqda. Shu bois, ilmiy

=====

asoslangan muhofaza choralari, ex situ va in situ strategiyalar birgalikda amalga oshirilishi lozim. Aks holda, ekologik muvozanatga salbiy ta'sir yetkazilishi muqarrar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tursunov A.X. "Ekotizimlar va dorivor flora muhofazasi". Toshkent, 2020
2. FAO. "Wild medicinal plants: conservation and sustainable use". Rome, 2019
3. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasi hisobotlari, 2022
4. Zohidov M.Z. "Cho'l zonalari fitotsenozlari". Samarqand, 2018
5. WHO Medicinal Plants Database, 2021